

Svartöstaden, Luleå Kulturhistorisk analys av riksintresset

Anna Elmén Berg
2016

Länsstyrelsen
Norrbotten

piteå museum

Innehåll

INLEDNING	3
·Bakgrund	3
·Inventeringsmetod	3
·Kulturhistorisk värdering	4
·Kulturhistorisk karakterisering	7
·Svartöstanen som kulturmiljö – uttryck för riksintresset	7
HISTORISK BAKGRUND	9
·Samhällets etableringsskede 1894–1900	10
·Municipalsamhället 1901–1932 – mer reglerade förhållanden	11
·Stadsdel inom Luleå stad 1933 – stabilitet och konsolidering	14
·Efterkrigstid – fortsatt expansion och begynnande förfall	15
·1970- och 1980-talen, stagnation och förfall, kulturarvsbildning och privatisering	17

OMRÅDESBESKRIVNINGAR	20
·Område 1: Rutnätsplanen	21
·Område 2: Strandkanten	28
·Område 3: Gråzonen	30
·Område 4: Järnet	32
·Område 5: Svartöbrinken I	34
·Område 6: Älvnäset	36
·Område 7: Svartöbrinken II	39
KÄLLOR OCH LITTERATUR	41
·Informanter	41
·Arkiv	41
·Otryckt material	41
·Internetpubliceringar	41
·Tidningsartiklar	41
·Litteratur	42

Omslag: 1942 års förslag till stadsplan av arkitekt Bertil Höök, beskuren, Luleå kommuns stadsarkiv. Fotografier i privat ägo.

Inledning

Bakgrund

Stadsdelen Svartöstan i Luleå kommun är ett riksintresse för kulturmiljövården sedan 1987. På 1970- och 1980-talen inventerades och värderades den äldsta bebyggelsen. Detta material bedöms idag som föråldrat och ofullständigt. Sedan dess har förändringar skett i området. Tomter som då stod obebyggda (efter de föregående decenniernas rivningar), har senare bebyggts och delar av det äldre byggnadsbeståndet har ersatts av nya hus. Äldre hus har restaurerats, moderniserats, byggts till och kompletterats med nya gårdshus, förrådsbyggnader och garage.

Den gällande riksintressebeskrivningen överensstämmer inte heller med den avgränsning som riksintresset har på kartan. Beskrivningens fokus ligger på den äldsta stadsdelen, rutnätsplanen, men området innefattar även området med tjänstebostäder i norr, bostäderna söder om skogsparken och industribyggnaderna närmast Svartöleden. Tjänstemannaområdet på Älvnäset och Svartöbrinken inventerades inte förrän 1997. Dessa områden förbigås mycket kortfattat i beskrivningen.

Länsstyrelsen i Norrbotten har därför uppdragit åt Piteå museum att inventera och analysera riksintresset. Syftet med projektet är att producera ett antikvariskt planeringsunderlag som beskriver och värderar kulturmiljön. Projektet redovisas i denna rapport dels i en historik, dels i en områdesbeskrivning. Undersökningen är avgränsad till de fysiska uttryck som finns i området. Dessa återspeglar samhällsförhållanden, förändringsskeden och händelseförlopp, såväl som verksamheter och aktiviteter som funnits i området.

Även immateriella värden som personliga berättelser och traditioner har beaktats i viss utsträckning. I redovisningen är dock de fysiska spåren bärande, i enlighet med länsstyrelsens uppdragsbeskrivning och Riksantikvarieämbetets anvisningar för riksintressebeskrivningar.

Handläggare på länsstyrelsen har varit antikvarie Jeanette Aro. Arbetet har genomförts av antikvarie Anna Elmén Berg, Piteå museum 2016.

Inventeringsmetod

Bebyggelsen har inventerats relativt översiktligt genom okulär besiktning, varvid byggnaderna protokollförts på en digital blankett i Excel.

Utgångspunkten har varit fastighetskarta och 1986 års stadsplan. Av dessa framgår fastighetsbeteckningar samt byggnadernas placering på tomterna, liksom vilka fastigheter som är skyddade. Därefter har inventeringen kompletterats med fotografier, i syfte att åskådliggöra både helhet och detaljer, som exempelvis byggnadernas proportioner, grundens utseende, fönstrens utseende, fönstersättning, panel- och snickeridetaljer, utformning av takfot, omgivande staket och häckar etcetera.

KATEGORI	DEFINITION	KOMMENTAR
<i>Väl bevarad</i>	<p>– betecknar en byggnad som förefaller befinna sig i autentiskt* skick i förhållande till dess byggnadstid eller till en känd ombyggnad.</p> <p><i>*autenticitet betecknar här trovärdighet, tillförlitlighet</i></p>	<p>Kan gälla en byggnad som är i princip orörd och befinner sig i originalskick. Men det kan även beteckna en byggnad där samtliga ytskikt bytts ut, om dess utseende bedöms som autentiskt i förhållande till dess historia.</p> <p>Vid inventeringstillfället kan det ibland vara svårt att skilja dessa två olika tillstånd åt.</p>
<i>Relativt väl bevarad</i>	– betecknar en byggnad som trots vissa förändringar befinner sig i ett relativt autentiskt skick i förhållande till sin byggnadstid eller till en känd ombyggnad.	Kan gälla en byggnad som genomgått smärre förändringar, exempelvis ett panelbyte eller ett fönsterbyte, men där förändringarna anpassats efter byggnadens egna förutsättningar.
<i>Något förändrad</i>	– betecknar en byggnad som genomgått tydliga förändringar som påverkat dess autenticitet, men trots det åtminstone delvis bevarat sin karaktär.	Kan gälla en byggnad som exempelvis genomgått tilläggsisolering, panelbyte eller fönsterbyte som förändrat dess utseende.
<i>Kraftigt förändrad</i>	– betecknar en byggnad som nästan eller helt förlorat sin autenticitet.	Kan gälla en byggnad som exempelvis tilläggsisolerats eller tillbyggs så att dess historiska karaktär är utplånad.

Inventeringens kategorier för värdering av byggnadernas autenticitet i förhållande till sin historia.

Kulturhistorisk värdering

Redan vid inventeringstillfället har också gjorts en preliminär värdering av bebyggelsens autenticitet i förhållande till sin historia (se tabellen). Denna metod har vissa svagheter ur källkritisk synpunkt. Bedömningen bygger ibland på faktiska kunskaper om hur husen tidigare sett ut, genom att jämförelser med fotografier och tidigare inventeringar kunnat göras. Framför allt har arkitekt Jan Wikströms inventering och värdering av bebyggelsen från 1982 använts. I inventeringen betecknas de fastigheter som då utvaldes som ”JW nr 1–54”.

När uppgifter om tidigare utseende saknats, har istället antaganden gjorts. Värderingarna måste därför betraktas som preliminära, i medvetande om att ifall ny information om husen framkommer, kan också värderingarna komma att förändras.

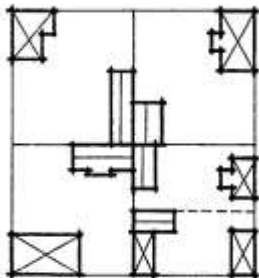
Värderingarna har gjorts genom att byggnadsbeståndet kategoriserats i grupper, som betecknar fyra olika nivåer av autenticitet i förhållande till byggnadens historia.

1980-talet har inneburit ett slags ”nollpunkt” för värderingen av bebyggelsen inom rutnätsplanen. Den bebyggelse som uppförts under detta decennium och senare betecknas i blanketten som ”nybyggd”. Bakgrunden är det arbete som gjordes på 1970–1980-talet och som etablerade Svartöstan som kulturarv. Norrbottens museum inventering (1975) och arkitekt Jan Wikströms inventering låg till grund för den nya stadsplan som upprättades 1986 och antogs av kommunfullmäktige 1987. Planen överklagades och vann därför laga kraft först 1989.

Den nybyggda bebyggelsen värderas därför även i relation till hur väl den ansluter sig till den så kallade "svartöstadskaraktären". Denna definierades i de riktlinjer för bebyggelseutformningen i Svartöstad som bilades planförslaget 1987. Tanken var att nytillkomna hus skulle anpassas till den traditionella bebyggelsen. Därför preciserades då vissa karakteristiska drag i arkitekturen (se tabell nedan). I relation till "Svartöstadskaraktären" bedöms nytillkomna byggnader i tre steg:

- väl inordnat i områdets karaktär
- något avvikande från områdets karaktär
- kraftigt avvikande från områdets karaktär

"SVARTÖSTADSKARAKTÄREN" RIKTLINJER ENLIGT 1986 ÅRS PLANFÖRSLAG	
Material och färg	Fasadmaterial ska vara trä. Eternit och tegel inte önskvärdt. Liggande fasspontpanel och markerad våningslist var vanligt. Enkla foder och knutbrädor. Ljusa, milda färger, ibland falurött på gårdshusen. Staketen ofta målade i samma färg som gårdsbyggnaderna. Taken täckta med papp eller plåt, ofta falsad.
Fönster	Två fönstertyper har förekommit: det äldre korsfönstret och det yngre tvåluftfönstret. Symmetrisk fönsterplacering mot gatorna, friare fönstersättning in mot gården. Halvfönster på långsidornas övervåning, av varierande höjd. Perspektivfönster och asymmetriska fönstertyper inte önskvärda. Nya hus ska ha begränsat antal fönstertyper och fönstren ska ha traditionell placering.

	Fönsterluckor och jalousier bör undvikas. Fönsterfoder och andra snickeridetaljer bör vara enkla, inga krusiduller.
Husplacering	 <p>Bostadshusen placerade i gräns mot gata och uthusen in mot kvarterets inre. Vissa tomter delade i halva tomter. Tomtgränsen markeras med enkelt spjälstaket, gärna med träd innanför. Ingången placerad in mot gården.</p>
Husutformning	Vanligast 1 ½ - 2 våningar, enplanshus förekommer också. Hos den äldre bebyggelsen finns alltid en bit vägg ovanför fönstren. Tunna och lätta tak med öppen takfot. Övervåning byggs på genom att långfasaderna höjs och taklutningen bibehålls. Sadeltak och mansardtak vanligast. Platta tak förekommer aldrig. Takkupor, frontespiser, inbyggda trapphus och förstugor, ofta med balkong vanliga. Husen uppförs fristående eller två o två sammanbyggda med varandra mot gemensam tomtgräns.

Svartöstaden. Karta över den bebyggelse som utvaldes som kulturhistoriskt värdefull på 1980-talet. Luleå kommun. Siffrorna hänvisar till Wikströms katalog (u.å). Kartan är beskuren.

Riktlinjerna ger dock inte alltid tillräcklig ledning för att göra en entydig bedömning. Det gäller exempelvis hur nytillkomna uthus skall utformas. Vi har då valt att beteckna exempelvis garage som ”något avvikande från områdets karaktär”.

Delar av bebyggelsen skyddades i 1986 års plan genom en generell q-märkning som lades ut kvartersvis och betydde att ”särskild miljöhänsyn” skulle tas. Dessutom markerades vissa hus, såväl huvudbyggnader som gårdshus, som ”Kulturhistoriskt värdefull byggnad”. Sedan dess har endast två av de utvalda fastigheterna försvunnit, Magneteten 15 och Magneteten 13.

Utifrån dagens perspektiv var dock urvalet relativt snävt. Det gällde framför allt den allra äldsta bebyggelsen samt ett fåtal byggnader från 1910–1930-talen. Den inventering som nu genomförts tyder på att det urval av byggnader som betecknas som kulturhistoriskt värdefulla bör utökas till att även gälla hus uppförda under senare perioder. Det sista område som ingår i riksintresset uppfördes på 1960-talet.

Fem fastigheter som betecknades som bevarandevärda 1982 lämnades utan planskydd. Detta berodde på att de låg inom det område där det bedömdes att bostäder på grund av miljöskäl inte skulle tillåtas. Av den anledningen lämnades exempelvis Ängesbyhuset utan skydd. Detta hus måste idag istället bedömas som ett av de mest bevarandevärda husen i området. Både huvudbyggnaden och gårdshuset har undgått att utsättas för moderniseringar och befinner sig i orört skick. På tomten finns även kvar de sista resterna av en stakettyp som tidigare var allmänt förekommande och tillverkades av en lokal staketfabrik. Ängesbyhuset utgör en intressant referenspunkt också därför att det enligt Wikström var det hus som utgjorde arkitektonisk förebild för de nya flerbostadshus som tillkom i Svartöstan.

Kulturhistorisk karakterisering

Undersökningens analys presenteras dels i en översiktlig historik där byggandet placeras in kronologiskt i historiska perioder, dels i områdesbeskrivningar där karaktärsdrag identifieras och tolkas.

Syftet är att precisera riksintressets innehåll och ge kulturmiljön en nyanserad beskrivning och tolkning samt att definiera vilka värden kulturmiljön har.

Svartöstan som kulturmiljö – uttryck för riksintresset

Svartöstan med omkringliggande bostadsområden kan karakteriseras som en mindre industritätort, framvuxen som ett komplementsamhälle till industrianläggningarna, först malmhamnen, senare stålindustrin. De arbetarbostäder som LKAB byggde på Älvnäset, motsvarade inte behovet av bostäder. Detta tillgodosågs då istället genom privat exploatering. Arbetarna köpte tomter och byggde egna hus för permanent boende. Det samhälle som växte fram, tillhandahöll från 1890-talet bostäder, affärer, föreningslokaler och nöjesetablissemang. Denna tätort inkorporerades senare med Luleå stad och blev en stadsdel inom staden, en förstad.

Rutnätsplanen såväl som de omkringliggande bostadsområdenas förhållande till industrierna är ett viktigt uttryck för riksintresset. Detta återspeglar på ett tydligt och sammansatt sätt en betydelsefull, internationell samhällsprocess, nämligen den tidiga industrialiseringen från 1800-talets slut samt den fortsatta industrihistorien i Norrbotten och Luleå, dess upp- och nedgångar i takt med de ekonomiska konjunkturerna ända in i vår samtid. Industrisamhällen av detta slag var ytterst konjunkturberoende och Svartöstadens befolkning har

fluktuerat i takt med industrins upp- och nedgångar. Dessa förändringsprocesser är tydligt avläsbar i riksintressets fysiska miljö.

Riksintresset Svartöstad kan läsas som ett koncentrat av Norrbottens och Luleås industrihistoria och bidrar därigenom med ett regionalt och lokalt perspektiv på industrisamhällets historia i Sverige.

Den främsta aspekten som riksintresset uttrycker är människornas behov av bostadsförsörjning som tar sig tydligt avläsbara uttryck i olika skeden av stadsdelens historia. Miljön och bebyggelsen visar på den sociala aspekten. Den beskriver människornas livsmiljö och förutsättningar för boende och samvaro. I industrisamhällets historia är boendemiljöer särskilt viktiga för att avspegla särskilt kvinnors och barns tillvaro, eftersom dessa i mindre utsträckning än män gjort avtryck i industrisamhällets arbetsmiljöer.

Bebyggelsen är också ett tydligt uttryck för industrisamhällets hierarkiska skiktning. De högsta chefernas stora villor på spaciösa strandtomter; tjänstemannabostäderna med tillhörande trädgårdar på Älvnäset och Svartöbrinken; arbetarbostäderna inom rutnätsplanen samt bostadsrättsföreningen Järnets flerfamiljshus som byggdes med finansiering av NJA. Dessa miljöer visar på olika samhällsklassers livsmiljöer och levnadsvillkor under olika och ojämlika sociala och ekonomiska förhållanden. Det klassamhälle som var en förutsättning för industriproduktionen, avtecknar sig här i människornas skilda livsmiljöer.

Historisk bakgrund

Svartöstadens tillkomst är nära förknippad med Sveriges och Norrbottens industrialisering. Malmhamnen i Luleå anlades på 1880-talet och öppnade 1888, när Malmbanan togs i bruk. Järnmalsbrytningen fick en enorm betydelse för landets industrialisering. De lappländska malmfälten var kända sedan århundraden, men en storskalig utvinning kunde ske först sedan transportererna fått en effektiv lösning. När Malmbanan mellan Luleå och Gällivare togs i bruk 1888, startade en omfattande exploatering. Mellan 1890 och 1910 ökade malmproduktionen från lite mer än 5 000 ton till nästan fem miljoner ton årligen. Sverige blev snart en av världens största malmexportörer. År 1899 startade också ett apatitverk på Svartön, som drevs av bolaget Norrbotten malmförädlingsverk.

Befolkningsökningen i Norrland låg under industrialiseringsperioden över riksgenomsnittet. I Norrbottens län nästan trefaldigades befolkningen mellan 1850 och 1910. Under 1890-talet beskrivs den samhällsekonomiska utvecklingen som explosionsartad. Befolkningen ökade då med nästan 30 %. Störst var ökningen i de orter som påverkades av industrialiseringen. Luleå stad tredubblade under perioden 1880–1900 sin befolkning. Det var främst arbetare från den omgivande landsbygden som strömmade till, lockade av de nya möjligheterna till arbete vid industrierna.

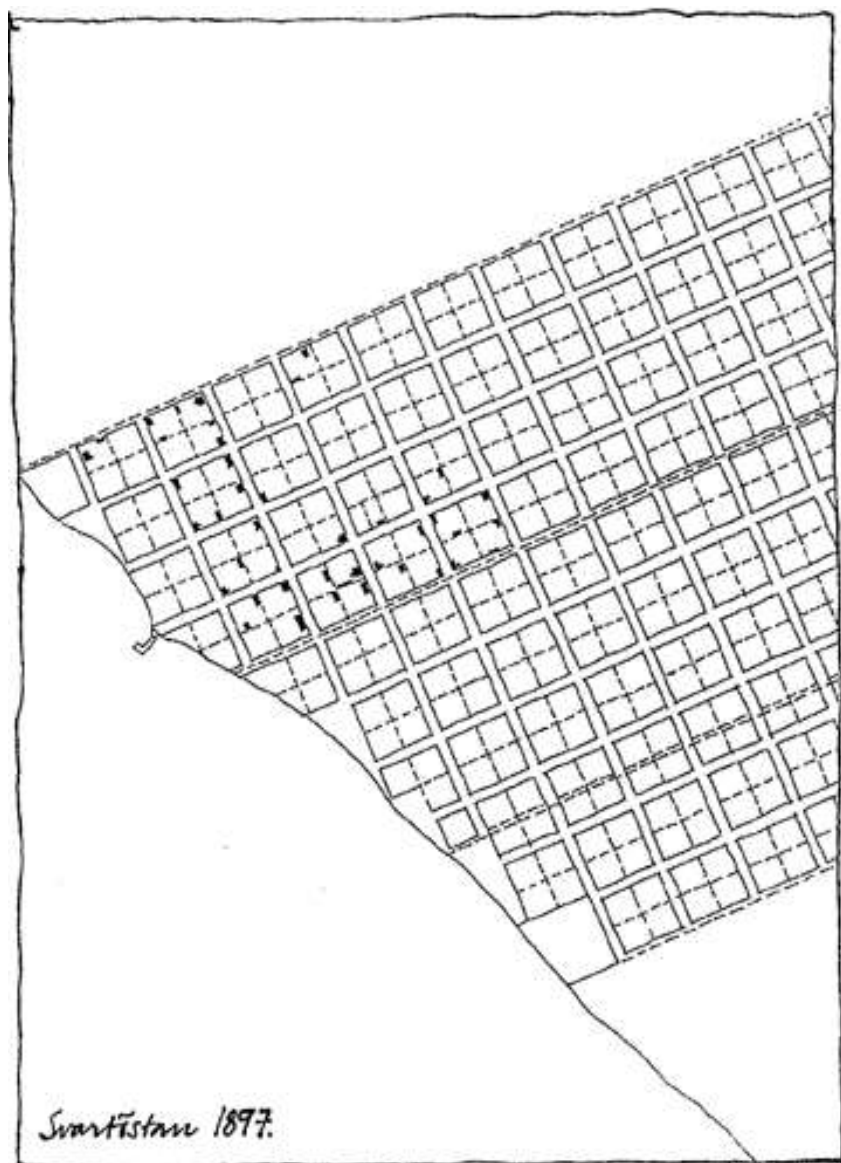
Vid sekelskiftet 1900 var Norrland, och då i synnerhet övre Norrland, den landsända till vilken de största förväntningarna inför framtiden knöts. Samtidigt var regionen i många avseenden den mest underutvecklade, med utbredd fattigdom, låg utbildningsnivå och bostadsstandard. Dessa förutsättningar innebar att moderniseringsprocessen här gick snabbare än på många andra håll. Den förändrade samhällsstruktur som blev industrialiseringens följd innebar nya bebyggelsemönster och kommunikationer, men fick även sociala och kulturella konsekvenser i form av nya levnadsförhållanden och mentaliteter.

Norrbottens industrihistoria kan förstås utifrån teknikhistorikern Staffan Hanssons forskning. I en artikel från 1998 visade han på att Malmbanan, gruvbrytningen i Kiruna och Malmberget, Porjus kraftstation samt Bodens fästning är stora tekniska system, så ömsesidigt beroende av varandra att det är möjligt att se dem som delar av ett *teknologiskt megasystem*. Ett teknologiskt, eller sociotekniskt system, är ett begrepp som innefattar såväl det tekniska systemet i sig, som ”alla de människor och organisationer som bygger, driver och nyttjar systemet”. Till sammanhanget hör också relevanta regelverk och ekonomiska förhållanden. Ytterst syftade hela det teknologiska megasystemet i Norrbotten till produktion av järnmalm.

Mot den bakgrunden är det lätt att förstå Svartöstadens betydelse som del av en större samhälleligt och ekonomiskt sammanhang. Behovet av bostäder i Luleå tillgodosågs inte, som i exempelvis Kiruna och Malmberget, av gruvbolaget. Exploateringen skedde istället genom privata initiativ som drevs av vinstintressen. Svartön, då en skogsbevuxen halvö, exploaterades av en entreprenör, som köpte upp marken från skogsägarna, planlade den och sålde tomter till privatpersoner.

Svartöstadens historia präglas av närheten till och beroendet av industrin. Stålindustrin vidareförädlar malm från gruvorna och är därmed den bransch som bäst illustrerar förädlingsindustriernas svårigheter och möjligheter i Norrbotten. Med apatitverket startade en norrbottnisk förädlingsindustri, som kom att bidra till samhällets möjligheter till överlevnad. Stålindustrin illustrerar också statens engagemang för en livskraftig industri i länet, från Norrbottens Järnverk AB (NJA) som beslutades 1939 till Svenskt Stål AB (numera SSAB AB) som bildades 1978.

Beroendet av industrin innebär att Svartöstadens långt fram i tiden även kan läsas som ett slags koncentrat av Norrbottens och Luleås industrihistoria.

Svartöstadens bebyggelse 1897, ur Wikström (1982).

Samhällets etableringsskede 1894–1900

Efter en brand som förstörde delar av staden Luleå 1887 uppstod akut bostadsbrist. Återuppbyggnaden av staden krävde arbetskraft och bostäder byggdes på spekulation. Skogsmarken på Svartön tillhörde bönderna i Björnsbyn och inköptes av en privat exploatör, konsuln och affärsmannen Robert Asplund. Svartön var då en halvö i inloppet till Lule älv. Området var obebyggt och Asplund lät göra en avstyckningsplan 1894. Denna låg till grund för den första byggnadsplanen som fastställdes 1900. Ur ett samhällplaneringsperspektiv är händelseförloppet tidstypiskt. Behovet av tomtmark framtvängde på 1890-talet en ny lagstiftning. Tidigare hade det varit svårt att avsöndra mark. Genom en ny lagstiftning blev det 1896 möjligt för markägare att avyttra mark och att uppdelas i tomter för försäljning.

Planen för Svartön upprättades av en lantmätare vid namn C.A. Sjöberg. Området indelades i en rutnätsplan med kvadratiske kvarter. Varje kvarter indelades i fyra tomter. Tomterna var 840 m² och kostade 500–600 kronor. Området började bebyggas på hösten 1894. Utbyggnaden startade i den nordvästra delen av planen, i området mot stranden av Gråsålsfjärden. Bostadshusen placerades i kvartersgränsen mot gatan och uthusen mot den inre tomtgränsen. Tre år senare var 29 tomter bebyggda. Samma år, 1897, byggde det unga samhället sin första skola, en mindre byggnad med två klassrum.

Vid sekelskiftet 1900 var 175 tomter bebyggda och Svartöstad hade mer än 2 000 invånare. De flesta var sysselsatta med lossningen i malmhamnen samt vid apatitverket. Landsväg saknades och vintertid gick färden över isen. Ångslupar trafikerade rutten Luleå–Svartöstad sommartid från 1899. En viss förbättring av kommunikationerna skedde när en pålbro för gående byggdes över sundet år 1900.

Samhällsetableringen öppnade upp för nya näringsidkare inom handel, hantverk och småindustri. Redan vid sekelskiftet fanns skräddare, målare, murare och bagare i samhället. Där fanns också diversehandel, både privat

och kooperativ, samt butiker för bland annat garn, skor och mejeriprodukter; två sågverk, två bryggerier samt läskedrycksfabrik och öltappningsrörelse.

Nu började de senare så betydelsefulla folkrörelserna också att manifesteras sig i samhället. Det så kallade NVB-huset började byggas år 1900. Huset byggdes av Nykterhetsvännernas byggnadsförening med benäget bistånd från LKAB som stod för mark och kostnader. Huset blev senare Folkets hus och är idag mest känt som Blackis.

I området norr om samhället, som kallades Älvnäset, etablerades under 1890-talet bebyggelse som hade närmare kontakt med Malmhamnen. Byggherre var från början Aktiebolaget Gellivare Malmfält (AGM) som verkade fram till 1907 vid sidan av Luossavaara Kirunavaara Aktiebolag (LKAB). Till de första byggnaderna hörde bland annat ett bostadshus, bredvid detta en byggnad för malmkross och ett laboratorium (samtliga nu rivna). År 1911 byggdes LKAB:s disponentvilla på Älvnäset. Till en början var den sommarbostad, men blev permanent chefsbostad efter en ombyggnad, förmodligen på 1940-talet. Villan finns fortfarande kvar men dess omgivning har totalt förändrats genom sentida villabebyggelse.

Under 1910-talet byggde bolaget också tjänstemannabostäder i närheten av disponentvillan samt arbetarbostäder som låg längre upp mot Svartöstan. Dessa revs under 1940- och 60-talen, för att ge plats för de tjänstemannabostäder som då uppfördes.

Invånarantal i Svartöstan

år	antal
1902	2 400
1907	877
1916	921
1919	878
1933	1 081
1950	1 600
1960	1 681
1975	985
1980	653
1985	638
1990	638

Ur *Staden bortom staden* (1992).

Municipalsamhället 1901–1932 – mer reglerade förhållanden

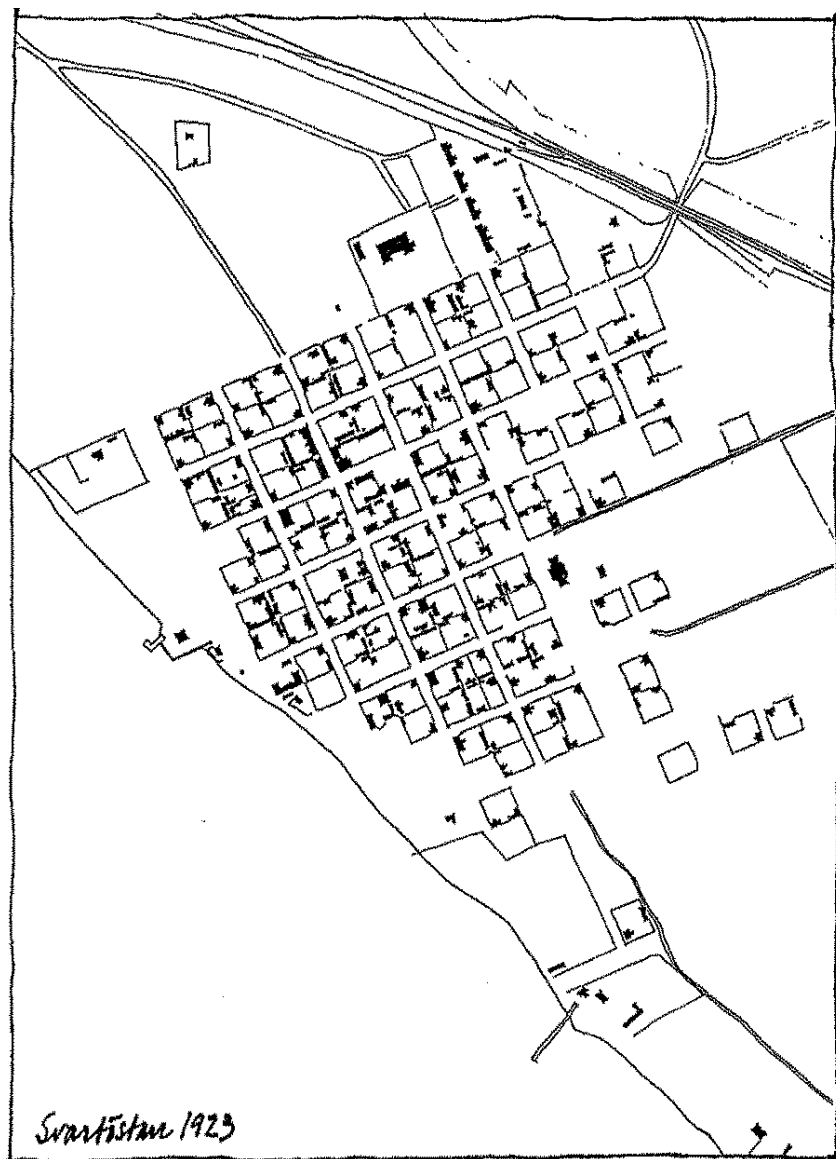
Trots att bebyggelsen i Svartöstan tämligen omgäende blev stadsmässig tillhörde den inte Luleå stad, utan var istället en del av landskommunen. Från 1898 gav kommunallagen möjlighet för landskommuner att bilda municipalsamhällen för vissa tätbebyggda områden. Ett municipalsamhälle var en administrativ enhet, i princip en enklare stad som hade beskattningsrätt. Där skulle även de för städerna gällande stadgorna för ordning, byggande, brandskydd och hälsovård gälla. Svartöstadens municipalsamhälle bildades 1901 och under de närmast följande åren fick samhället brandkår, polis, byggnadsnämnd, livsmedelsnämnd och senare även hälsovårdsnämnd.

Den första skolan revs 1901 när ny skola byggdes av municipalsamhället. Denna hade fyra skolsalar samt lärarbostäder. Samhället nådde sin högsta befolkningssiffra någonsin år 1902, när antalet invånare var 2 400. Utbyggnaden av samhällsservice kom dock av sig, när malmförädlingsverket lades ned 1904. I ett slag mer än halverades då befolkningen. När sågverket på ön Altappen brann 1908 flyttade många altappsbor till Svartöstan. Men den befolkningsökningen motsvarade inte på långa vägar den tidigare utflyttningen.

Med första världskriget följde en uppgångsperiod för malmexporten och ekonomin för malmhamnens arbetare förbättrades. Under mellankrigstiden sjönk efterfrågan på malm på nytt och arbetslösheten blev hög.

Kommunikationerna förbättrades avsevärt när Svartöstan fick landsvägsförbindelse med Luleå 1916. Samhället fick elektricitet följande år. Det kom dock att dröja ända in på 1920-talet innan egentliga gator anlades i samhället. Samtidigt tillkom då gatubelysning. På 1920-talet upprättades busslinje på sträckan Svartöstan–Skurholmen–Luleå. 1929 ombyggdes skolan, som då fick sju skolsalar samt kök.

Byggandet i municipalsamhället skedde nu under mer reglerade förhållanden. Ny stadsplan tillkom 1930. I stadsplanen märks en strävan till högre bostadsstandard. Uppenbarligen var planförfattarna angelägna om att få bort boendet från gårdshusbebyggelsen.

Svartöstadens bebyggelse 1923, ur Wikström (1982).

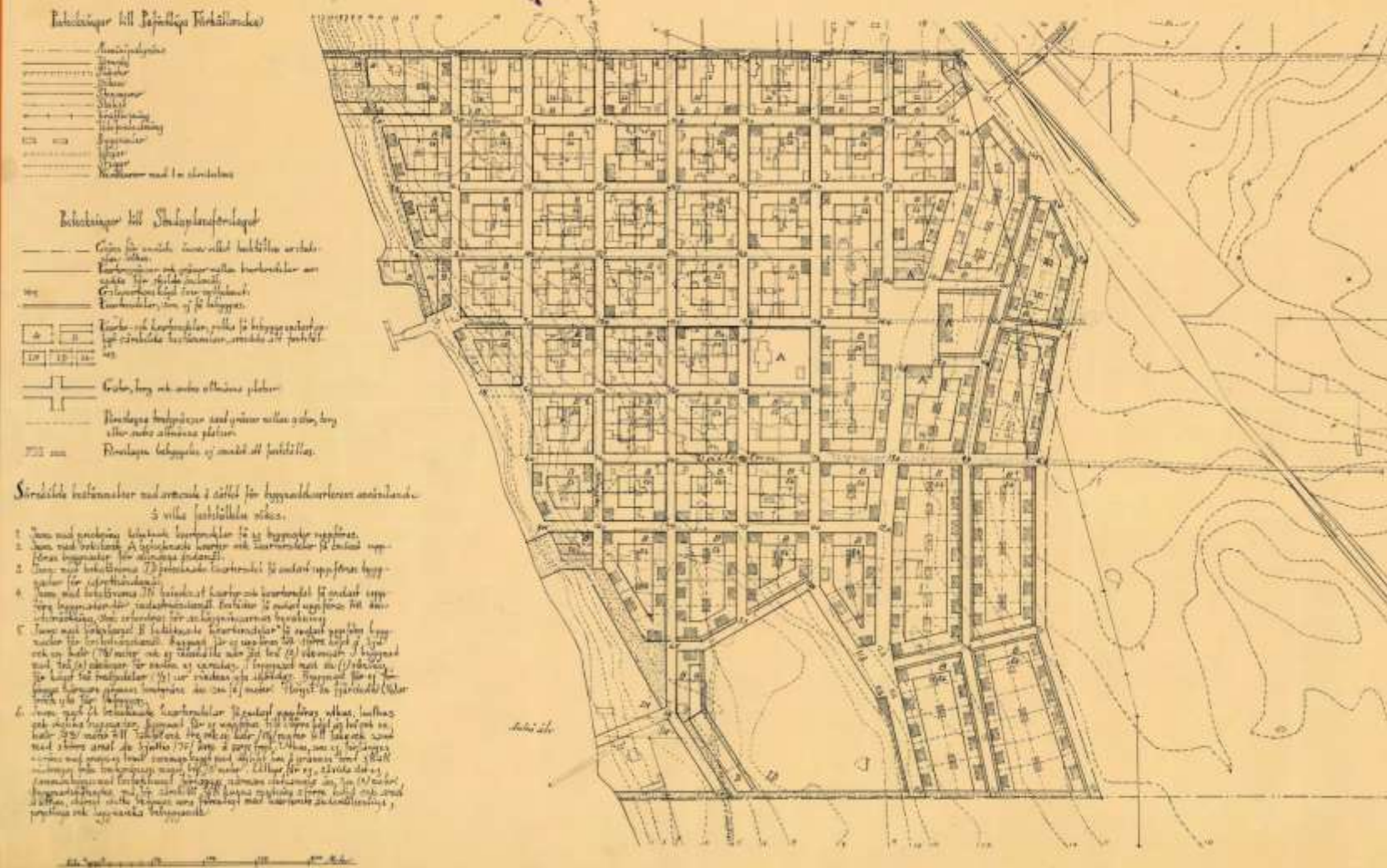
Kvartersindelningen behölls och uppförandet av nya hus reglerades. Nya bostadshus skulle placeras i kvarterens hörn och därigenom bibehölls den stadsmässiga karaktären. Husen måste ställas minst sex meter från grannens hus. Ett bostadshus fick inte vara högre än två våningar eller 7 ½ meter. Om byggnaden var två våningar hög fick inte vinden inredas. Om huset var en våning hög fick högst 2/3 av vinden inredas.

Området inne i kvarteren reserverades för uthus, lusthus och liknande byggnader. Högst ¼ av tomtens totala yta fick bebyggas. Uthus fick inte byggas samman med bostadshusen. Även uthusens mått reglerades. Nya uthus fick uppta högst 70 m² per tomt, de fick vara högst 2 ½ meter till takfot och 3 ½ till taknock.

Planen öppnade upp för municipalsamhällets expansion. Nya tomter för bostadsändamål planerades in i väster, söder och öster. Vid bildandet av municipalsamhället tillkom också de första kommunaltekniska anläggningarna, med enkla avloppsanläggningar.

Under denna period tillkom föreningsanknutna anläggningar för kultur, rekreation och fritidssysselsättning. Folkrörelserna spelade en viktig roll i det sociala livet, men spåren av dessa är numera inte så tydliga i kulturmiljön. Det fanns föreningar för idrott och skytte, för nykterhet, en kommunistisk arbetarkommun, en socialdemokratisk förening, en missionsförening, en husmodersförening och en kvinnoklubb. Till de tidiga föreningarna hörde Svartö Arbetares Byggnadsförening som bildades 1906. De tog då över en tidigare butikslokal på Sjöfartsgatan och inrättade ett Folkets hus.

FÖRSLAG TILL STADSPLAN JÄMTE SÄRSKILDA BESTÄMMELSER MED AVSEHÅNDE Å SÄTTET FÖR BYGGNADSVÄRMEJENS ANVÄRANDE INOM SVARTÖSTADENS MUNICIPALSAMHÄLLE.

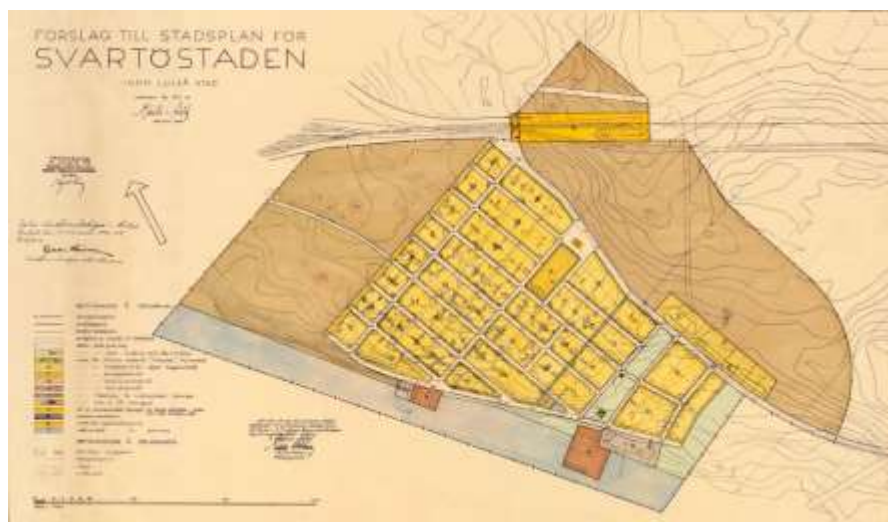
Förslag till stadsplan för Svartöstad 1930. Luleå kommuns stadsarkiv.

Stadsdel inom Luleå stad 1933

– stabilitet och konsolidering

Den 1 januari 1933 inkorporerades municipalsamhället Svartöstaden, med drygt 1 000 invånare, med Luleå stad. Därmed inleddes en mer stabil period i Svartöstadens historia. Vägarna och gatorna förbättrades och en viss egnahemsbebyggelse tillkom.

När staten 1939 tog beslut om en industriell satsning på metallframställning i Luleå, inleddes också ett uppsving för Svartöstaden, som numera alltså var en stadsdel i Luleå stad. Syftet med järnverket var dels nationalekonomiskt, dels regionalpolitiskt. Genom en inhemsk förädling av malmen från Malmfältets gruvor, kunde det svenska beroendet av importerat tackjärn minska och den regionala sysselsättningen öka.

Förslag till stadsplan för Svartöstaden 1942 av Bertil Höök.
Luleå kommuns stadsarkiv.

På grund av närheten till malmhamnen lokaliserades den nya industrin, NJA, till Svartön. Anläggningen började byggas 1941. Två eltacksjärnugnar togs i drift två år senare. Bygandet av järnverket gav nya arbetstillfällen och ett temporärt samhälle med internationell prägel fanns en tid i området närmast industrin. De inflyttade arbetarna närde stadsdelens utveckling genom behovet av service. NJA växte under de kommande decennierna genom allt större anläggningar. 1953 tillkom thomasstålverk, finvalsverk, kalkugn, dolomitugn och trådvalsverk. Under 1960-talet utbyggdes valsverket och 1963 beskrevs anläggningen som Europas modernaste bandvalsverk. En ny masugn togs i bruk 1973.

Industrins expansion avtecknar sig tydligt även i befolkningsstatistiken: 1933 hade Svartöstaden 1 081 invånare, 1950 var invånarantalet 1 600 och 1960 uppnåddes den högsta siffran i efterkrigstid: 1 608 personer. Expansionen syntes även i samhällsbyggandet och serviceutbudet. Skolan byggdes ut 1939 med gymnastiksal och slöjdsal. Den gavs nu också en mer påkostad arkitektonisk utformning, genom en nyklassicistisk träpanel.

En ny stadsplan upprättades 1942 av arkitekt Bertil Höök. Därefter byggdes ett antal mindre flerfamiljshus i den östra delen av Svartöstaden, närmast järnverket. Husen stod färdiga omkring 1945. Då nådde också den äldsta stadsdelen sin största fysiska utsträckning.

Byggnaderna uppfördes av bostadsrättsföreningen Järnet som bildades 1944. Husen byggdes för anställda vid NJA samt Hanssons Livs och Konsum 25. Bygandet bekostades av NJA, genom att bostadsrättsföreningen fick ett räntefritt lån som senare avskrevs. Totalt byggdes 25 hus. Varje hus innehöll fyra lägenheter och bostadsstandarden var högre än i äldre hus. Lägenheterna hade både badkar och elspis.

Svartöstadens bebyggelse 1950, ur Wikström (1982).

Efterkrigstid – fortsatt expansion och begynnande förfall

Under 1940-talet inrättade staten en rad styrmedel som syftade till att reglera bostadsbyggandet i landet. Bakgrunden var den höga arbetslösheten. Statliga bostadslån tillkom nu för att höja bostadsstandarden och minska trångboddheten.

1945 bildades *Industriens Bostadsförening*, en rikstäckande förening där flera stora industriföretag, bland annat LKAB var medlemmar. Genom föreningen utvecklades och förmedlades erfarenheter och idéer om bostadsbyggande, som sedan kom bostadsförsörjningen till nytta. Två år senare antogs den så kallade bostadsförsörjningslagen, som ålade kommunerna ett större ansvar för bostadsförsörjningen. Detta fick på längre sikt till följd att bolagens engagemang för bostadsbyggandet minskade. Den kommunala administrationen på mindre industriorter som Luleå, hade emellertid vid denna tidpunkt inte resurser att klara industrins bostadsbyggnadsbehov under den högkonjunktur som inträdde efter krigsslutet. Företagen fortsatte därför att engagera sig i bostadsförsörjningen ännu under 1950- och 1960-talen.

Området närmast Svartöstan, Älvnäset, bebyggdes av NJA 1948–1949. Det nya bostadsområdet för tjänstemän, med byggnader ritade av arkitekten Bertil Höök, fick en utpräglad villastadskaraktär. Sammanlagt uppfördes åtta fristående enfamiljshus och tre parhus med tillhörande trädgårdar. Området inramades av staket och var skyltat som ”Privat område”. Vid infarten till Älvnäsvägen fanns en grind som hölls stängd. Tjänstemannaområdet Älvnäset hade i kontrast till arbetarstadsdelen mer av brukskaraktär. Vid stranden byggdes ett kallbadhus och vid den pir som fortfarande finns kvar låg båthamnen. Också denna var låst för att förhindra obehöriga att ta sig in. Där fanns även en stor panncentral med bostäder för chaufför och gårdskarl, samt ett garage med plats för åtta bilar. Dessa revs i slutet av 1980-talet.

Ny stadsplan för Svartöstad 1952, planen är beskuren.
Luleå kommuns stadsarkiv.

På den spaciösa tomten ner mot vattnet placerades en stor vitputsad stenvilla, direktörsvillan som ritades av arkitekten Nils Tesch 1949. Villan fick en mer påkostad arkitektur än någon annan byggnad i området. Den skiljde sig från den övriga bebyggelsen genom storlek, form, material och återspeglade därmed tydligt områdets sociala skiktning.

En ny stadsplan för rutnätsplanen togs fram 1952, men vann inte laga kraft förrän 1957. Många kvarter slogs nu samman till större kvarter. I kvarteren Transportören, Stålverket, Valsverket, Gjuteriet, Verkstaden och Malmkrossen slogs tre kvarter samman till ett. Orsaken var sannolikt att antalet gator som måste underhållas blev färre. De gamla gatorna markerades i planen som område som inte fick bebyggas. I dagens stadsbild är de bevarade som gångstråk som löper genom kvarteren. För att tillgodose behovet av nedgrävda ledningar i gatulinjen fick nya hus härnästefter förläggas något indragna på tomten.

Men beroendet av industrins konjunkturer gjorde Svartöstad sårbar. Den svenska malmexporten var framgångsrik under andra världskriget och anses ha haft stor betydelse för Tysklands krigsmaterielindustri och därmed landets militära framgångar. Efter kriget vidtog också en lång period av stor efterfrågan på malm. Den europeiska marknaden växte och viktiga exportländer blev Storbritannien och Belgien. LKAB blev statligt 1957, men när nya gruvor öppnades i Australien och Latinamerika sjönk efterfrågan på den internationella marknaden. Resultatet blev vikande lönsamhet för företaget.

Industrins expansion på Svartön var inte heller enbart till stadsdelens fördel. Redan på 1950-talet påbörjades diskussionerna om att marken borde tillföras industrierna och bostadsbebyggelsen rivs. Diskussionerna fick till följd att inga nya investeringar skedde och därför började Svartöstad vid denna tid att förfalla. Detta skedde under samma tid som en moderniseringsvåg svepte fram över landet.

Däremot tillfördes Svartöstad nu en ny samhällsfunktion. 1957 uppfördes för första gången en kyrka i stadsdelen.

1950- och 60-talen innebar för LKAB ett expansivt skede, då företaget erövrade en världsledande position på den internationella järnmalmsmarknaden. Miljöproblemen tilltog med industrins utbyggnad. På 1960-talet anlades ett malmupplag på Svartöberget, som bidrog till nedsmutningen. Även från hamnen spreds malmdamm över både Svartöstaden och andra områden. Samtidigt skärptes miljöskyddslagstiftningen och industriföretagens verksamheter började granskas utifrån miljösynpunkt. Motsättningarna mellan de boendes och industrins intressen skärptes och Svartöstaden fortsatte att förfalla.

Det sista nya området som tillkom inom det nuvarande riksintresset var Svartöbrinken. Där byggdes tjänstemannabostäder för LKAB på 1960-talet. De gamla arbetarbostäderna revs då för att ge plats för den nya, tidstypiska gruppbebyggelsen. Byggnaderna ritades av arkitekt Jan Thurfjell. Området var planerat att utvidgas i fyra etapper med totalt 27 hus. Enbart den första etappen kom dock att förverkligas. Bebyggelsen kom att bestå av två friliggande villor samt två kedjehusrader om vardera tre respektive fem hus.

1970- och 1980-talen, stagnation och förfall, kulturarvsbildning och privatisering

På 1970-talet invercade de internationella konjunkturerna än en gång på stadsdelens historia. Vid denna tid planerades en ny statlig anläggning i anslutning till NJA på Svartön: Stålverk 80 som tänktes bli Sveriges största enskilda industriprojekt. En akut kris inom den europeiska stålindustrin medförde att projektet avblåstes 1976.

Efter projektets nedläggning kom statens satsningar inom stålindustrin istället att inriktas på en omstrukturering av branschen. Resultatet blev SSAB, som bildades 1978 som en sammanslagning av flera järnverk, inklusive NJA. När Stålverk 80-projektet avblåstes var förberedelserna långt gångna. I byar inom pendelavstånd till det planerade stålverket hade expansionen redan förberetts genom bostadsbyggande. I Svartöstaden bidrog diskussionen omkring Stålverk 80 istället till att motsättningarna mellan industrins intressen

och de boendes blev tydliga. Nu utfärdades byggnadsförbud inom området. Luleå kommun förvärvade också de fastigheter som kom ut till försäljning, i syfte att avveckla området. Hus revs och ödetomterna ökade i antal. 1980 ägde kommunen 60 % av fastighetsbeståndet. Kvarteren närmast industriområdet, Malmkrossen, Stålet och Masugnen revs och marken togs i anspråk för Svartövägen.

Samtidigt som utflyttningen från Svartöstaden tilltog och många hus revs, vaknade en opinion som ville verka för stadsdelens bevarande. Norrbottens museum genomförde en byggnadsinventering 1975 och karakteriserade Svartöstaden som ett levande och värdefullt exempel på kåkstad och arbetarstadsdel. Två år senare bildades gruppen *Rädda Svartöstaden*. Gruppen verkade för att stadsdelen skulle rustas upp och att arbetet med en stadsplan, som säkerställde bevarandebeståndet, skulle utarbetas.

Ett planförslag presenterades 1986. Det antogs av kommunfullmäktige 1987 och fastställdes med viss tvekan av länsstyrelsen. Men stadsplanarbetet var omstritt och länsstyrelsens beslut överklagades av såväl SSAB som LKAB 1989. Båda industriföretagen yrkade på att beslutet skulle upphävas med hänvisningar till att industrianläggningarna och bostadsområdet låg för nära varandra och att det fanns risk för både störningar och olyckstillbud. SSAB ansåg att bostadsbebyggelsen på sikt borde avvecklas.

Boverkets yttrande i ärendet avgavs samma år. Av detta framgår att det inte ansågs möjligt att avveckla området. Verket framhöll tvärtom att det med hänsyn till de stora kulturhistoriska värdena var angeläget att stadsdelen bevarades. Området kunde också förtäas med nya bostäder, under förutsättning att dessa fick en utformning som anslöt till de kulturhistoriska värdena.

Genom ett regeringsbeslut i december 1989 avslogs överklagandena och planen vann laga kraft. Regeringen betonade att bevarandebeståndet var tungt vägande och att det med hänsyn till detta, kunde göras ett avsteg från principen att inte tillåta bostadsbebyggelse nära industriområden. Den förutsatte att nytillkommen bebyggelse skulle anpassas till de kulturhistoriska värden som karakteriserade Svartöstaden.

Utsnitt ur den stadsplan som vann laga kraft 1989. Länsstyrelsens arkiv.

Av regeringsbeslutet framgår också att syftet med förtätningen var att skapa bättre förutsättningar för samhällsservice. Svartöstadens 600 invånare förväntades kunna öka till omkring 800.

Den nya stadsplanen kom som gällde från 1989, motiverades alltså framför allt av ambitionen att bevara den kulturhistoriskt värdefulla

bebyggelsen inom Svartöstadens. Men planen bidrog också till nya rivningar. Av miljöskäl avsattes en halv kvartersrad i norr och två kvartersrader närmast industrin i öster som skyddszon, ibland kallad *gråzonen*. Denna planlades delvis som parkmark, delvis som industriområde. Den fick användas för verksamheter knutna till idrott, samt för kontor, hantverk och småindustri. Inom zonen fanns då 28 bebyggda tomter. Idag är endast fjorton bebyggda.

På 1980-talet sålde LKAB och SSAB ut tjänstebostäderna på Älvnäset och Svartöbrinken. 1991 började även Luleå kommun att sälja ut sitt fastighetsbestånd till privatpersoner. Följande år köpte Svartöstadens båthamnsförening båthamnen av Luleå kommun.

Under 1980-talet började det byggas nytt i Svartöstadens. Daghemmet invigdes 1986. Med det kommunala bostadsområdet som byggherre etablerades nu en ny, särpräglad byggnadstyp. Innan planen fastställdes hade bygglov beviljats på dispens för tio flerfamiljshus uppförda av Riksbyggen. Tre byggdes i kvarteret Fläkten. Det rörde sig om bostadslängor i två våningar med fyra lägenheter i varje, samt uthus. Bostadshusen placerades i rad mot Sjöfartsgatan och uthusen förlades längs tomtragransen på gårdssidan.

I Boverkets analys av Svartöstadens kulturmiljövärden ifrågasattes dock byggnadstypen. Verket menade att de kulturhistoriska värdena omfattade såväl områdets grundstruktur som bebyggelsens karaktär. Bebyggelsen var tillkommen efter en regelbunden plan och hade vissa stildrag gemensamma, men var i övrigt rikt varierad, på grund av att byggandet skett individuellt. Mot den bakgrunden sågs det som problematiskt att endast en entreprenör fick ansvara för såväl upprustning som nyproduktion av kommunens stora fastighetsinnehav.

Boverket framhöll att det istället krävdes ”särskilda insatser för att uppnå den småskalighet och variationsrikedom som en anpassning till den äldre bebyggelsens karaktär och egenart kräver”. Riksantikvarieämbetet instämde i kritiken och menade att det var rimligt att ställa krav på den nytillkomna bebyggelsen och inte godkänna en hustyp som var framtagen för en helt annan stadsmiljö.

På Boverkets anmodan kom Länsstyrelsen i Norrbottens län därefter att meddela ett förordnande, som innebar att Luleå kommuns byggnadsnämnds beslut om bygglov eller förhandsbesked prövades av länsstyrelsen. Det verkar

sannolikt att överprövningen bidrog till att den nytillkomna bebyggelsen fick en mer genomarbetad arkitektur och större variation än den annars skulle ha haft. När nästa utbyggnadsetapp diskuterades 1991, konstaterades att det förslag som arkitektkontoret framlagt inte uppfyllde de krav på ”variation, anpassning, nyansering och detaljering” som uppställts. De föreslagna husen var alltför enhetliga och de tretton flerbostadshusen skulle ha kommit att dominera miljön alltför mycket. Förslaget fick därför omarbetas.

De flerbostadshus som tillkom har dock så många gemensamma drag att de kan karakteriseras som sentida bärare av svartöstadskaraktären. Deras arkitektoniska utformning utgick ifrån riktlinjerna i planen, men avviker samtidigt markant vad gäller volym och skala.

Under 1990-talet har byggandet av enfamiljshus ökat, samtidigt som äldre bostadshus byggts om och till. Äldre hus har ibland ”återställts” till ett äldre utförande, genom att exempelvis eternitfasader skalats bort och nya träpaneler tillkommit. Till samtidens mest svårpassade inslag har nybyggda garage och carportar hörts. De har tillfört byggnadsvolymer med avvikande proportioner i kombination med fönsterlösa fasader.

Det ständigt ökande kravet på bostädernas standard, som de senaste decennierna medfört, har lett till ökade bostadsytor och mer påkostade utföranden av boendemiljön som fört många äldre hus mycket långt ifrån den enkla arbetarbebyggelse som 1989 års plan syftade till att skydda. Det största hotet mot Svartöstadens kulturmiljövärden är inte längre förfall och rivningar, utan ombyggnader och restaureringar som bidrar till områdets gentrifiering.

Svartöstadens attraktionskraft som bostadsmiljö ökar. Det stadsnära läget i kombination med närheten till vattnet och de äldre bostadsområdenas trivselvärden bidrar till detta. Baksidan av händelseförloppet är att det som tillkommer håller en helt annan standard än den traditionella. De norra delarna av riksintresset, här benämnda Svartöbrinken I, har under 2000-talet upplåtits för bostadsbyggande, som skett i en sådan skala att den delen av riksintressemiljön inte längre bevarar de värden som kan motivera dess plats inom riksintresset.

Områden inom riksintresset som analyseras:

*1 Rutnätsplanen, 2 Strandkanten,
3 Gråzonen, 4 Järnet, 5 Svartöbrinken I,
6 Älvnäset, 7 Svartöbrinken II.*

Områdesbeskrivningar

I följande avsnitt beskrivs och analyseras riksintresset Svartöstadens områdesvis. Karakteriseringen beskriver sju delområden, vars utsträckning framgår av vidstående karta.

Analysen har disponerats enligt följande uppställning:

- 1 Områdets sammanhang i helhetsmiljön
- 2 Områdets innehåll i stort
- 3 Topografi
- 4 Gatu- och tomtstruktur
- 5 Bebyggelsens form, innehåll och karaktär inom området som helhet
- 6 Ev. enskilda karaktärsbyggnader som är bärande för riksintresset

KARAKTÄRSDRAG	TOLKNING	UTTRYCK FÖR RIKSINTRESSET
<p>Område 1: Rutnätsplanen</p>		
<p>1. Område på Svartöns nordvästra sida. Beläget söder om hamnområdet, mellan Gråsjälsfjärden och industriområdet.</p>	<p>Den mark där samhället kom att byggas var en skogsbevuxen del av halvön Svartön. Samhället förlades till järnvägens, malmhamnens och industriernas närhet.</p> <p>För samhällsbygget valdes en plats i närheten av vattnet, som genom ångbåtstrafiken var den viktigaste kommunikationsleden till Luleå stad.</p> <p>Samhället tillkom som en del av Norrbottens teknologiska megasystem och var en förutsättning för industriernas expansion.</p>	<p><i>Samhällets läge i industrilandskapet</i>, mellan vattnet och industrianläggningarna samt i närheten till järnvägen och malmhamnen, belyser de förutsättningar som fanns för samhällets lokalisering till just denna plats.</p> <p><i>Samhällets placering</i> på Svartön som ett resultat av tidens kommunikationer där närheten till arbetsplatserna samt närheten till vattnet var viktig.</p> <p><i>Siktlinjerna genom stadsplanen</i> är viktiga för förståelsen av samhällets läge. Det gäller exempelvis Bältesgatans utsikt mot masugnen och Kajgatans mot vattnet.</p> <p><i>Hela samhällets fysiska gestalt</i> uttrycker som en del i det teknologiska megasystemet ett större internationellt industrihistoriskt sammanhang och åskådliggör därmed en regional och lokal aspekt av landets industrihistoria.</p>

<p>2. Bostadsområde med insprängda grönområden, belägna på avrivna tomter. I den nordligaste delen av stadsplanen, i kvarteren Svartöstan och Smältan har halva kvarteren rivits bort.</p>	<p>Samhället tillkom som ett resultat av industrins behov av arbetskraft och arbetarnas behov av samhällsservice, vilket resulterade i samhällets karaktär av komplementsamhälle.</p> <p>Områdets fysiska struktur har sin historiska förklaring i tidens samhällsplaneringsideal. Bostadsområdet planerades utan grönområden.</p> <p>De grönområden som nu finns insprängda i bebyggelsen är belägna på de obebyggda tomter, som är resultatet av de rivningar som skett under efterkrigstid och särskilt under 1970- och 80-talen.</p>	<p><i>Samhällsbygget och bostadsområdet</i> återspeglar industrins behov av arbetskraft, liksom arbetarnas behov av bostäder och samhällsservice, i området på avstånd från stadens serviceutbud.</p> <p><i>Tätortens karaktär av komplementsamhälle</i> avspeglar arbetarnas behov av samhällsservice.</p> <p><i>Grönområdena</i> avspeglar såväl samhällets nedgång i efterkrigstid som den strävan efter grönska i stadsmiljöer som funnits under hela 1900-talet.</p>
<p>3. Området är beläget på en höjd där marken sluttar ned mot sjösidan. Topografin påverkar bebyggelsen så att vissa tomter ligger i branta sluttningar.</p>	<p>Bebyggelsen förlades till en söderslutning ned mot vattnet. Platsen för samhällsbygget valdes på traditionellt norrbottniskt vis, genom placeringen på en höjd samt i söderläge för bästa klimatanpassning.</p> <p>Byggandet anpassades efter platsens topografiska förutsättningar genom att vissa tomter terrasserades med användning av stenmurar.</p>	<p><i>Platsens läge</i> på en söderslutning som uttryck för det traditionella sättet att välja plats för bosättningar.</p> <p><i>Tomternas terrasseringsanläggningar</i> belyser byggandets anpassning till topografin.</p>

<p>4. Bebyggelsen är planlagd efter en rutnätsplan, där kvarteren från början var kvadratiska och indelade i fyra tomter.</p> <p>Vissa tomter är delade så att "halva tomter" uppstått.</p> <p>Genom de större kvarteren löper regelbundet placerade gångstråk.</p> <p>Senare byggda hus ligger indragna från gatulinjen.</p>	<p>Den tidstypiska rutnätsplanen återspeglar traditionella stadsplaneringsideal. Rutnätsplanen med gator som korsas rätvinkligt har antika anor och har i Norrbotten kontinuitet från 1600-talet.</p> <p>Samhällets planering har sin grund i en avstyckningsplan som gjordes av en okänd lantmätare. Den låg sedan till grund för den första byggnadsplanen som uppges ha fastställts år 1900.</p> <p>Rutnätsmönstret medförde att vissa gator fick en brant lutning, eftersom gatuindelningen inte tar hänsyn till topografiska förhållanden.</p> <p>Vissa tomter uppdelades ganska tidigt i två, sannolikt av ekonomiska skäl, eftersom två husbyggare då kunde dela på en tomt. På så sätt förtätades bebyggelsen.</p> <p>Vid 1950-talets reglering ändrades kvartersindelningen. Många kvarter slogs samman och större kvarter bildades. Därigenom blev antalet gator som måste underhållas färre.</p> <p>För att tillgodose behovet av nedgrävda ledningar i gatulinjen fick nya hus efter 1952 års plan byggas något indragna på tomten.</p>	<p><i>Rutnätsplanens kvarters- och gatustruktur</i> som ett resultat av den första avstyckningsplanen och byggnadsplanen från år 1900 och som ett uttryck för ett traditionellt stadsplaneideal.</p> <p><i>Gatusträckningarnas rätvinklighet</i> som uttryck för rutnätsplanens brist på anpassning till topografien.</p> <p><i>Halvotomterna</i> som ett resultat av tidig förtätning av bebyggelsen.</p> <p><i>Gångstråken</i> i kvarteren Transportören, Stålverket, Valsverket, Gjuteriet, Verkstaden och Malmkrossen som spår efter de gator som försvann när kvartersindelningen förändrades.</p>
---	---	---

<p>5. Byggnaderna är på tomterna placerade med bostadshusen mot gatusidan och gårdsbyggnader och uthus in emot kvarteret. Rester av trädgårdsodlingar kan anas på många fastigheter.</p> <p>Staket, häckar och träd avgränsade tomterna mot gatan.</p> <p>Staketet i kvarteret Städet, mellan Städet 1 och Städet 4, är ett spjälstaket som hålls samman av tre rader järntråd.</p>	<p>Byggnadernas placering är en följd av de första planerna omkring sekelskiftet 1900.</p> <p>På tomterna fanns potatisland och andra odlingar. Många boende hade grisar och höns, kor förekom också. Staket, häckar och träd avgränsade tomterna mot gatan och bidrog till att marken markerades som privat yta.</p> <p>Staketet tillverkades vid Svartöstadens Mekaniska Verkstad & Staketfabrik som startade 1916. Staketet var allmänt förekommande i Svartöstan, men såldes också utanför. Det spreds genom att Statens Järnvägar köpte upp det och placerade exempelvis vid banvaktarstugor.</p>	<p><i>Byggnadernas placering på tomterna</i> som bidrar till områdets stadsmässighet och är ett uttryck för tidens stadsplaneideal och byggnadernas olika funktioner som bostäder, ekonomibygnader, hus för djurhållning.</p> <p><i>Staket, häckar och träd i tomternas gatulinjer samt tomternas disposition</i> där utrymme lämnades för husbehovsodling och viss djurhållning.</p> <p><i>Staketet i kvarteret Städet</i>, som veterligen det sista kvarvarande staketet av en typ som tidigare var allmän och utgjorde ett väsentligt inslag i stadsbilden.</p> <p><i>Övrig grönstruktur</i> i form av exempelvis äppelträd, som rester av den husbehovsodling som de boende ägnade sig åt.</p>
---	--	--

<p>Bebyggelsen härrör från 1894 ända fram till idag. Bostadshusen är mest framträdande, men på tomterna finns även gårdshus och uthus som exempelvis förrådsbodar och garage.</p> <p>För närmare presentation av kulturhistoriskt värdefulla byggnader, se Wikström u.å. (JW 1-54)</p> <p>Förutom det urval som gjordes på 1980-talet är även följande byggnader kulturhistoriskt värdefulla:</p> <p>Fläkten 3 Fläkten 9 Gjuteriet 12 (gårdshus) Gjuteriet 6 Hejaren 4 (gårdshus) Kokillen 1 Kokillen 11 Kokillen 12 Kokillen 14 Kokillen 3 Malmen 2 Stålverket 14 Stålverket 9 Städet 1 (Ängesbyhuset, saknar fastighetsbeteckning på kartan) Transportören 11 (gårdshus) Transportören 13 (gårdshus) Traversen 12 Traversen 13</p>	<p>Området har fått sin karaktär av byggnaderna från de olika historiska perioder som här finns överlagrade. Den sociala dimensionen står för områdets kontinuitet genom att det genomgående var arbetarna som bebodde området.</p> <p>De första byggnaderna i Svartöstadens var enkla självbyggen. Ibland var det ditflyttade timringar, enkelstugor från landsbygden som fick utgöra stommen. De byggdes ut med fler bostadsrum. De första husen blev gårdshus när större bostadshus byggdes. Dessa byggdes för den egna familjen, men fick också extra utrymmen i form av uthyrningsrum eller -lägenheter, som gjorde att familjens ekonomi kunde bättras på.</p> <p>Nybyggda hus uppfördes som panelade regelstommar med sågspånsfyllda brädväggar. Den vanligaste paneltypen var en liggande fasspontpanel.</p> <p>Husens funktion och användning har skiftat i olika tider. Det var vanligt att det fanns butiker i bostadshusens bottenvåningar. De hus som idag är enfamiljshus har ofta varit inredda med flera lägenheter.</p>	<p><i>Bostadsbebyggelsen</i> som representationer för boendemiljöer från olika tidsperioder och arbetarbefolkningens sociala och ekonomiska förhållanden, här särskilt tydliga sedda i relation till riksintressets övriga boendemiljöer.</p> <p><i>De första byggnadernas konstruktion och utförande</i> är byggnadshistoriskt intressanta. Byggnaderna har också ett socialhistoriskt värde, genom att de berättar om de inflyttande arbetarnas bakgrund i agrar miljö samt om deras arbete med att efter arbetsdagens slut i industrin, ägna kvällar och helger åt att bygga, för att förbättra bostadssituationen. Systemet med boende i gårdshus och uthyrningslägenheter avspeglar samhällets livsvillkor och arbetarfamiljernas sociala förhållanden.</p> <p><i>De nya hus som uppfördes representerar en ny byggnadsteknik</i> i jämförelse med landsbygdens bebyggelse som uppfördes i timmerkonstruktion. Husen i Svartöstadens byggdes istället med material från nya industrier, närbelägna sågverk. Den liggande fasspontpanelen skilde sig från det traditionella byggandet, där stående locklistpaneler varit vanligast.</p> <p><i>De individuella husens spår efter tidigare funktioner och ombyggnader</i> ger uttryck för att miljön varit i ständig förändring. Byggnadernas användning har skiftat och därför kontinuerligt anpassats för nya funktioner. Detta återspeglar samhällets historiska förändring, boendets och samhällsservicens olika</p>
---	--	--

<p>Traversen 6 Traversen 9 (gårdshus) Valsverket 6 (gårdshus)</p> <p>Husen bär spår av olika tiders användningar och förändringar, av hur olika funktioner har avlöst varandra under olika tidsperioder.</p>	<p>Hus som uppfördes på 1920- och 30-talen försågs ofta med mansardtak och takkupor. Även äldre bostadshus som förändrades under denna tid fick mansardtak och takkupor.</p> <p>Under 1930- och 40-talen började funktionalismen att påverka byggnaderna. Nya funkishus uppfördes och äldre anpassades genom att fönstren flyttades ut mot hörnen och/eller fasaderna kläddes i eternit.</p> <p>På 1950-talet byggdes egnahem. Nya hustyper och material tillkom.</p> <p>Gårdshusen har ofta använts för boende men har också använts som ekonomibyggnader för diverse affärsrörelser, som verkstäder och magasin.</p>	<p>skeden under växlande ekonomiska och sociala förhållanden.</p> <p><i>Gårdsbildningarna med tillhörande trädgårdar</i> har ett arkitekturhistoriskt värde som tidstypiska bostadsmiljöer för arbetare.</p> <p><i>De enskilda byggnadernas autentiska utseende</i> är arkitektur- och byggnadshistoriskt värdefullt.</p> <p><i>Gårdshus och uthus</i> är också särskilt värdefulla i dagens riksintresse, beroende på att de dels åskådliggör de olika funktioner som de haft, dels ofta har undgått moderniseringar och därmed har bevarat äldre tiders utseenden på ett mer autentiskt sätt än bostadshusen.</p>
--	--	---

<p>6. I samhället utmärker sig två byggnader genom sin storlek och mer påkostade arkitektur, Folkets Hus, vanligen kallat Blackis (Svartösten 13:1) och skolan (Sället 1).</p> <p>Smältan 3, den före detta kyrkan är en anspråkslös byggnad som tillkom 1957.</p>	<p>De två större byggnaderna är de enda offentliga byggnader av denna storlek som funnits. De är också de enda byggnader som har en mer utarbetad arkitektonisk gestaltning.</p> <p>Blackis uppfördes av nykterhetsrörelsen med ekonomiskt bistånd från NJA. Det blev senare Folkets Hus.</p> <p>Skolan byggdes i offentlig regi och är den enda kvarvarande byggnaden som visar på en offentlig funktion. Tidigare har också funnits exempelvis post, polisstation och brandstation.</p> <p>Stadsdelens kyrkliga liv bars upp av en missionsförening. Först 1957 tillkom en kyrkobyggnad, när en militärbarack ombyggdes efter ritningar av arkitekt Einar Dalvander. Även en klockstapel fanns, nu riven.</p>	<p>Samhällets båda offentliga byggnader har ett samhällshistoriskt värde. De har också ett visst arkitektoniskt värde.</p> <p><i>Blackis</i> kan ses som representant för de folk rörelser som spelade en viktig roll för gemenskapen i samhället samt för industriföretagets roll som samhällets gynnare.</p> <p><i>Skolbyggnaden</i> representerar en viktig samhällsfunktion samt på en symbolisk nivå den växlande tillhörighet som samhället haft: först som del i en landskommun, sedan municipalsamhället, därefter som stadsdel i Luleå stad, slutligen som del av Luleå kommun.</p> <p><i>Den före detta kyrkan</i> åskådliggör en samhällsfunktion och invånarnas tillhörighet till först Nederluleå församling, sedan Luleå domkyrkoförsamling (1933-1960) och slutligen Örnäsets församling.</p>
--	---	--

Strandkantens, rutnätsplanens och gråzonens fastigheter, med byggnader som bedömts som kulturhistoriskt värdefulla. Blått betecknar byggnader som skyddas i 1980-talets plan. Rött betecknar byggnader som utvalts 2016, i enlighet med tabellen på föregående sidor.

KARAKTÄRSDRAG	TOLKNING	UTTRYCK FÖR RIKSINTRESSET
Område 2: Strandkanten		
1. Området är beläget sydväst om Kajgatan och utgörs främst av strandområdet.	<p>Samhällets kommunikation med Luleå stad skedde, innan Svartöstadens fick landsväg, främst genom ångbåtstrafik. För livsmedelsförsörjningen såväl som för tillhandahållandet av andra varor skedde frakterna med båt. För husbehovsfiske och rekreation ägde invånarna egna båtar.</p> <p>Båtarna lade till vid Rödkajen, även kallad Proletärkajen, byggdes senare av invånarna själva utan bistånd från landskommunen, och fick sitt namn efter arbetarnas politiska hållning.</p>	<p><i>Lämningarna efter kajerna vid stranden liksom dagens småbåtshamn, vittnar om tätortens isolering och beroende av båttrafiken, liksom många svartöstadsbors båtintresse för husbehovsfiske och rekreation genom tiderna.</i></p> <p><i>Platsernas benämning som ett uttryck för deras sociala och politiska sammanhang.</i></p>
2. Längst mot norr finns en större villa på en rymlig strandtomt. Längs västra delen av Kajgatan finns villabebyggelse. Vid strandkanten lämningar av kajer. Längst i söder en småbåtshamn.	När rutnätsplanen tillkom undantog exploatören Robert Asplund en strandtomt för egen räkning. Där uppfördes en villa och nedanför en ångbåtskaj.	<i>Den obebyggda strandremsan som en rest av Asplunds tomt och dess vittnesmål om exploatörens ekonomiska och sociala ställning.</i>

<p>3. Området sluttar i vissa partier brant ned mot stranden. Längre ned mot stranden är marken flackare.</p>	<p>Vissa tomter är terrasserade på grund av terrängens lutning.</p>	<p><i>Tomternas terrasseringsanläggningar belyser byggandets anpassning till topografin.</i></p>
<p>4. Området ligger utanför rutnätsplanen. Kajgatan löper parallellt med strandkanten.</p>	<p>Området nedanför Kajgatan är senare avstyckat och bebyggt.</p>	
<p>5. Bebyggelsen längs Kajgatan består i dess övre del av villor från efterkrigstid, i mitten av bebyggelse med anknytning till rutnätsplanen samt i dess nedersta del av flerplansvillor från senare decennier.</p>		<p><i>Mittpartiet av Kajgatans bebyggelse, som en del av rutnätsplanens bebyggelse.</i></p>
<p>6. Hissen 1, Asplundsvillan.</p>	<p>Exploatören Robert Asplunds villa, byggd 1894. Var från början ett utställningshus som byggdes på ett ångsnickeri och visades på Hermelinsskolans gård i Luleå. Flyttades sedan till sin nuvarande plats.</p>	<p><i>Villan med tillhörande uthus som vittnesmål om exploatörens boendemiljö, som står i skarp kontrast till arbetarnas inom rutnätsplanen. Vittnar om skilda sociala och ekonomiska förhållanden.</i></p>

KARAKTÄRSDRAG	TOLKNING	UTTRYCK FÖR RIKSINTRESSET
Område 3: Gråzonen		
1. Utkantsområde närmast industrierna. Beläget i riksintressets östra del.		
2. Blandad bebyggelse i ett område som till stora delar har parkkaraktär.	Området kan karakteriseras som "samhällets baksida". Det har fått sin karaktär genom de omfattande rivningar som skedde i senare tid. Av miljöskäl avsattes två kvartersrader närmast industrin i öster som bullerzon. Denna planlades delvis som parkmark, delvis för användning för idrott, kontor, hantverk och småindustri.	
3. Området är av flack karaktär.		

<p>4. Genom området går en stump av Börstskärsgatan – som avbryts av ett senare byggt Friskvårdscentrum och skolgården – för att sedan fortsätta in områdets södra delar. I kanten av området går också den senare byggda trafikleden Svartövägen.</p>	<p>Genom rivningar och nybyggen har området rester av flera historiska perioder som överlagras varandra. Den norra delen av Börstgatan slutar i en återvändsgränd och återupptar sedan sin sträckning i söder efter skolgården.</p> <p>Kvarteren närmast industriområdet, Malmkrossen, Stålet och Masugnen revs och marken togs i anspråk för Svartövägen. Den livligt trafikerade trafikleden liksom utkantsområdet som helhet är ett resultat av senare planeringsidéer om zonerings och trafikseparering.</p>	<p><i>Börstskärsgatans sträckning</i> genom området vittnar om den äldsta stadsplanens mönster.</p>
<p>5. Området innehåller småindustrier, ett flerfamiljshus och ett par enfamiljshus. I vissa delar kan den äldre kvartersstrukturen skönjas och några få byggnader har äldre anor.</p>	<p>Den bebyggelse som finns utgör dels rester av den äldre rutplansbebyggelsen, dels industri- och bostadsbebyggelse av senare datum. Det stora friskvårdscentrumet är en fritt liggande, storskalig anläggning från senare tid.</p>	
<p>6. Svartöstaden 13:28. Ett kvarblivet hus utgör den sista resten av rutnätsplanens bebyggelse i bullerzonen.</p>	<p>Huset är ett av de äldsta i Svartöstaden med bostadshus och gårdshus från omkring år 1900. Det moderniserades omkring 1950. Det fick inget skydd i 1980-talets plan och skulle ha rivits. Men eftersom ägaren inte fick någon lämplig ersättningstomt blev det kvar.</p>	<p><i>Svartöstaden 13:28</i>, ett kvarblivet moderniserat bostadshus med äldre gårdshus i utkanten av den gamla stadsplanen, som bärare av många årsringar av Svartöstadens historia.</p>

KARAKTÄRSDRAG	TOLKNING	UTRYCK FÖR RIKSINTRESSET
Område 4: Järnet		
1 Beläget i den sydöstra delen av riksintresseområdet. Utgör en fortsättning av den äldsta rutnätsplanen. Gränsar i öster mot industriområdet.		
2 Område som karakteriseras dels av öppna, obebyggda grönytor, dels av bebyggelse.	<p>Området stadsplanerades genom 1942 års plan. Det blev en fortsättning på rutnätsplanen, men för första gången planerades också en grönyta in i miljön. Stråket mellan Båthamnsgatan och Finnskärsgatan bebyggdes således inte, utan där inrättades en lekpark.</p> <p>Idag präglas området också av de omfattande rivningar som skedde sedan Luleå kommun 1970 köpte upp området för att avveckla det. Rivningarna började 1982 i kvarteret Järnet som idag är helt utplånat. De obebyggda tomterna har tidigare varit bebyggda med flerbostadshus från 1940-talet.</p>	<i>Grönstråket</i> mellan Båthamnsgatan och Finnskärsgatan, som uttryck för 1940-talets stadsplaneringsidéer om grönytor i stadsmiljö och särskilda platser för barn att leka på.
3 Tämmligen flackt område som svagt sluttar ned mot vattnet.		

<p>4 Tomt- och gatustrukturen utgör i princip en fortsättning på den gamla rutnätsplanen vad gäller kvarterens storlek och utformning.</p>	<p>1942 års stadsplan utvidgades det stadsplanelagda området genom att fler tomter lades till den tidigare rutnätsplanen.</p>	<p><i>Gatu- och tomtstrukturen</i> som en årsring i stadsdelens historia.</p>
<p>5 Bostadsbebyggelse i form av flerbostadshus. Flerbostadshus placerade något indragna från gatulinjen.</p> <p>Götet 1 Elektroden 8-9 Magneteten 7-12 Ässjan 3</p>	<p>Bebyggelsens form, innehåll och karaktär skiljer sig däremot från den traditionella bebyggelsen.</p> <p>Kvarteren Järnet, delar av Magneteten och Elektroden samt Götet och Ässjan bebyggdes med mindre flerbostadshus i trä, totalt 25 hus. Husen stod färdiga omkring 1945. Varje hus innehöll fyra lägenheter och bostadsstandarden var högre än i äldre hus. Lägenheterna hade både badkar och elspis.</p> <p>Byggnaderna uppfördes av bostadsrättsföreningen Järnet som bildades 1944. Husen byggdes för anställda vid NJA samt Hanssons Livs och Konsum 25 och omfattade kvarteren i sydöstra delen av stadsdelen. Byggandet bekostades av NJA, genom att bostadsrättsföreningen fick ett räntefritt lån som senare avskrevs.</p>	<p><i>Kvarvarande flerbostadshus</i> som vittnar om bostadsföreningens roll som byggherre, företagets engagemang i personalens bostadsförsörjning och efterkrigstidens högre bostadsstandard och modernare livsmiljöer.</p>

KARAKTÄR	TOLKNING	UTTRYCK FÖR RIKSINTRESSET
<p>Område 5: Svartöbrinken I</p>		
<p>1 Området är beläget i nordvästra delen av riksintresseområdet, närmast Malmhamnen och Svartöberget.</p>	<p>Älvnäsetområdet började bebyggas vid 1800-talets slut. Kajen stod klar 1887 och året därpå öppnades malmbanan och trafiken kom igång. 1996 flyttades verksamheten till en ny malmhamn ute på Sandskär på östra sidan av Svartön. På Svartöberget låg det apatitverk som öppnade 1896. Där framställdes konstgödning ur järnmalmsmineralet apatit av Norrbottens malmförädlingsverk. Det drevs fram till 1904.</p> <p>Närmast lastkajen låg magasinsbyggnader, längre söderut tjänstebostäder med tillhörande ekonomibygnader och längst söderut arbetarbostäder med tillhörande uthus. Denna bebyggelse ägdes av LKAB och är nu utplånad.</p>	<p><i>Läget närmast lastkajen och Svartöberget är industrihistoriskt intressant och berättar om den tidiga industrialiseringen av området. De fysiska spåren är dock få.</i></p>

<p>2 De nordvästra delarna av området är idag relativt tätt bebyggt med villor från de senaste decennierna. Delarna längre mot söder är mer av parkkaraktär och är till stora delar bevuxna med barrskog. Området avskiljs från tjänstemännens bostadsområde nedanför genom ett grönområde.</p>	<p>Delar av riksintresseområdet har bebyggts med villor som kraftigt avviker från områdets karaktär. Sedan den förra inventeringen 1996 har också det före detta laboratoriet (senare tjänstebostad) en av de ursprungliga byggnaderna, rivits.</p>	<p><i>De återstående delarnas karaktär av park med gles barrskog och grönområdet som skiljer arbetarbostäderna från tjänstemannaområdet i Svartöbrinken II, vittnar om områdets karaktär och närheten till naturen under en stor del av 1900-talet, samt bildar kontrast till rutnätsplanens, municipalsamhällets bebyggelsestruktur.</i></p>
<p>3 Området är relativt flack, men sluttar ned mot stranden på den västra sidan.</p>		
<p>4 Området domineras idag av den nutida villabebyggelsen. I de södra delarna är gatunätet glest och de äldre byggnaderna ligger glest utplacerade.</p>	<p>Området har genom den villabebyggelse som tillkommit under 2000-talet totalt ändrat karaktär. De delar som är bärande för riksintresset ligger idag i den södra delen, närmare Svartöboden.</p>	<p><i>Den glesa bebyggelsestrukturen och grönskan i de södra delarna i kontrast till municipalsamhällets stadsplan och bebyggelse.</i></p>
<p>5 Förutom den dominerande villabebyggelsen finns i området LKAB:s disponentvilla, en stor garagebyggnad samt två arbetarbostäder.</p>	<p>Byggnaderna är tillkomna i olika sammanhang och kontrasterar mot varandra, både som byggnader och social miljö. Arbetarbostäderna är flerbostadshus och sannolikt tillkomna på 1940-talet.</p>	<p><i>Arbetarbostäderna, Svartön 18:32, som en avspegling av LKAB:s engagemang i bostadsförsörjningen för personalen i efterkrigstid.</i></p>

<p>6 Disponentvillan, Svartösten 13:12.</p>	<p>Byggdes för LKAB 1911 och präglas av det tidiga 1900-talets villaideal. Var från början sommarbostad men blev permanent chefsbostad på 1930-talet.</p>	<p><i>Disponentvillan</i> och dess vidsträckta, delvis skogsbevuxna tomt med brygga och kallbadhus nere vid vattnet har industrihistoriska, samhällshistoriska och arkitekturhistoriska värden. Disponentens boendemiljö särskilt intressant sedd som ett uttryck för industriföretagens hierarkiska struktur och i kontrast till andra sociala gruppers status och livsvillkor.</p>
---	---	--

KARAKTÄR	TOLKNING	UTTRYCK FÖR RIKSINTRESSET
Område 6: Älvnäset		
1. Området ligger norr om rutnätsplanen och bildar ett tydligt avgränsat bebyggelseområde som skiljs från de övriga genom gröna stråk av barrskog.		<i>Områdets läge</i> utanför rutnätsplanen i förnäm avskildhet från arbetarstadsbebyggelsen.
2. Bostadsområde med enfamiljs- och parhus. Mot vattnet en större tomt med direktörsvilla.	Bostadsområde med utpräglad villastadskaraktär. Tjänstemannabostäder som byggdes för NJA 1948–1949. Vid stranden fanns ett kallbadhus och längst ut på den pir som fortfarande finns kvar, låg en låst båthamn för områdets invånare.	<i>Bostadsområdet</i> som uttryck för företagets behov av personalbostäder. Bebyggelsen speglar industrisamhällets hierarkiska struktur genom tjänstemännens respektive direktörens sociala status och livsvillkor, samt bildar kontrast till rutnätsplanens bostadsmiljöer. <i>Piren nere vid stranden</i> som ett uttryck för områdets invånares fritidsaktiviteter och deras sociala status.
3. Beläget på ett relativt flackt parti som sluttar ned mot stranden.		

<p>4. Bebyggelsen är placerad på ömse sidor om Älvnäsvägen och direktörsvillan ligger där vägen slutar. Området har en gles bebyggelsestruktur med trädgårdar och inslag av barrskog.</p> <p>Tomterna är inlagda i ett rutnätssystem, men husen har fått en lätt vriden placering i förhållande till vägnätet och tomtgränserna.</p> <p>Direktörsvillan nere vid vattnet är belägen på en stor strandtomt.</p>	<p>Området var under de första decennierna inramat av staket och avstängt genom en grind vid Älvnäsvägens början. Det var uppskyllat som "privat område" och kan sägas ha bildat ett tidigt "gate community".</p>	<p><i>Den glesa bebyggelsestrukturen, husens placering på tomterna samt trädgårdarna och skogen är bärande delar av områdets arkitektoniska och estetiska karaktär. Området är också samhällsbyggnadshistoriskt värdefullt som återspeglar av industriföretagens engagemang i tjänstemännens bostadsförsörjning.</i></p> <p><i>Områdets avskildhet från de övriga bostadsområdena vilket belyser tjänstemännens status och livsvillkor.</i></p> <p><i>Direktörsvillans förnäma avskildhet speglar i sin tur den sociala distansen till tjänstemännen.</i></p> <p><i>De grindstolpar och de näthinägnader runt området som fortfarande finns kvar är socialhistoriskt intressanta, eftersom de visar på att tjänstemannaområdet bildade en egen enhet som var avskild från det övriga samhället. Hit hade inte svartöstadens "ungar" tillträde, vilket präglade både deras uppväxtmiljö och medvetande om klasskillnader i samhället.</i></p>
--	---	--

<p>5 Bebyggelsen består av bostadshus, åtta friliggande enfamiljshus och tre parhus med tillhörande trädgårdar. Svartöstaden 13:5–15, 13:48 & 13:50.</p>	<p>Byggnaderna ritades av arkitekt Bertil Höök, Luleå. De åtta fristående husen varierar något i storlek och består av 4–6 rum. Grundplanen är rektangulär, nästan kvadratisk. Samtliga hus är 1 ½-plansvillor med källare och täcks av sadeltak. De har balkong och vindskupor samt låga tvåluftsfnster som bär prägel av funktionalismen, men även fönsterluckor. Fasaderna hade från början panel på förvandring, men många av dem är nu förändrade genom panelbyten.</p> <p>De tre parhusen är 1 ½-planshus med källare. De har sadeltak, balkonger och takkupor, låga tvåluftsfunkisfnster och fönsterluckor. Grundplanen beskriver en lång tudelad rektangel där de båda halvorna är spegelvända.</p>	<p><i>Bostadshusen med tillhörande trädgårdar</i> har ett arkitekturhistoriskt värde som tidstypisk bostadsmiljö för tjänstemän och genom sin upphovsman som var en av Norrbottens mest produktiva arkitekter.</p> <p><i>Villornas och parhusens autentiska utseende</i> har ett arkitektur- och byggnadshistoriskt värde.</p>
<p>6 Direktörsvillan, Svartöstaden 13:2</p>	<p>NJA:s direktörsvilla byggdes på den stora tomten ner mot vattnet och ritades av arkitekten Nils Tesch 1949. Det är en vitputsad stenbyggnad, modern till sina grunddrag men samtidigt lågmält klassicerande. Villan har en rektangulär grundplan med en kort vinkelutbyggnad mot väster. I öster tillbyggdes en vinkelställd flygel i början av 1970-talet (arkitekt Bertil Franklin, Luleå). Den är uppförd i 1 ½ plan samt källare, har valmade sadeltak, takkupor som bryter igenom takfoten och tätt spröjsade fönster. Villan ligger elegant inpassad i terrängen, i slänten ned mot stranden där den bildar en skyddande avskärmning mot norr.</p>	<p><i>Bostadsmiljön</i> har ett arkitekturhistoriskt värde som tidstypisk bostadsmiljö för industriföretagets direktör och genom sin upphovsman som var en av landets mest framstående arkitekter.</p> <p><i>Villans autentiska utseende</i>, liksom tomtens utsträckning och disposition har ett arkitektur- och byggnadshistoriskt värde.</p>

KARAKTÄR	TOLKNING	UTTRYCK FÖR RIKSINTRESSET
Område 7: Svartöbrinken II		
1. Området ligger norr om rutnätsplanen och Älvnäsvägen och bildar ett tydligt avgränsat bebyggelseområde som skiljs från de övriga genom gröna stråk av barrskog.		<i>Områdets läge</i> utanför rutnätsplanen i förnäm avskildhet från arbetarstadsbebyggelsen.
2. Bebyggelseområde med bostadshus.	Bostadsområde med grupphusbebyggelse. Tjänstemannabostäder som byggdes för LKAB på 1960-talet.	<i>Bostadsområdet</i> som uttryck för företagets behov av personalbostäder. Bebyggelsen speglar industrisamhällets hierarkiska struktur genom tjänstemännens sociala status och livsvillkor, samt bildar kontrast till rutnätsplanens bostadsmiljöer.
3. Beläget på ett relativt flackt parti som saknar kontakt med stranden.		

<p>4 Bebyggelsen är placerad i ett skogsparti i anslutning till Svartöbrinken, den väg som löper genom området. De två kedjehuslängorna ligger längs gatan, mitt emot varandra och de två fristående villorna är snett orienterade emot gatan. Kedjehuset har tomtmark både mot gatan och mot husens baksida.</p>		<p><i>Bebyggelsestrukturen, husens placering på tomterna samt tomterna och skogen är bärande delar av områdets arkitektoniska och estetiska karaktär.</i></p> <p>Området är samhällsbyggnadshistoriskt värdefulla som återspeglning av industriföretagens engagemang i tjänstemännens bostadsförsörjning.</p> <p><i>Områdets avskildhet från de övriga bostadsområdena belyser tjänstemännens status och livsvillkor.</i></p>
<p>5 Bebyggelsen består av bostadshus, av två friliggande enfamiljsvillor och två kedjehuslängor om tre respektive fem hus. Svartöstad 13:37-46.</p>	<p>Bostadsområdet tillkom på 1960-talet och ritades av arkitekt Jan Thurfjell, Luleå. Avsikten var att området skulle utbyggas i ytterligare tre etapper med totalt 27 hus.</p> <p>Området består av två olika hustyper, båda enplanshus med låga platta tak. Gavelfasaderna är tegelklädda, medan långsidorna från början hade liggande panel på förvandring. Väggarna bryts upp av fönster av varierande utseende, flera är stora och fönstren är ofta placerade i band.</p> <p>Kedjehuset är sammankopplade med garage som är lätt förskjutna i förhållande till bostadshuset.</p>	<p><i>Bostadshuset med tillhörande tomter har ett arkitekturhistoriskt värde som tidstypisk grupphusbebyggelse, som bostadsmiljö för tjänstemän och genom sin upphovsman som var en av Norrbottens mest produktiva arkitekter.</i></p> <p><i>Villornas och kedjehusens autentiska utseende har ett arkitektur- och byggnadshistoriskt värde.</i></p>

Källor och litteratur

Informanter

Rolf Forsgren, Piteå
K-G Wikström, Älvnäset

Arkiv

Luleå kommuns stadsarkiv:

Planer och kartor över Svartösten

Länsstyrelsen i Norrbottens arkiv:

Kartor, planer och handlingar kring lagfarts- och planärenden.

Norrbottens museums arkiv:

Byggnadsinventering 1975

Otryckt material

Berg, Sara, *Förstudie till kulturmiljöprogram för Svartösten Luleå kommun*, u.å.
Hansson, M, *Det gäller Svartöstens framtid som bostadsområde*. C-uppsats i kulturgeografi, Umeå universitet, Umeå 1980.

Olsson, Inger, *Rapport över reparation av murstock och till en del omsättning av kakelugn samt rekonstruktion av spjälstaket – Banvakarstuga 516 mellan Kaisepakete och Stordalen, Kiruna kommun*, Arkitekten 2003.

Sträng, Maria & Elmén Berg, Anna, *Älvnäset – en del av Svartösten, Luleå kommun*, Norrbottens museum 1997.

Svartösten på 1940-talet och tiden där omkring: Samhället, människor, butiker och företag. 2003.

Svartön, Järnet och Älvnäset 1940- o 1950-tal. Svartöstadens hembygdsförening u.å.

Så minns vi Svartösten: Berättelser och händelser i Svartösten under 1900-talets första hälft. Red. Torbjörn Åström, 2009.

Så minns vi Svartösten: Berättelser och händelser i Svartösten under 1900-talets första hälft. Del 2. Red. Torbjörn Åström, 2010.

Wikström, Jan, *Svartösten – en kåkstad: Kortfattad historik*, Luleå 1982.

Wikström, Jan, *Svartösten: Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse Katalog*, u.å.

Tidningsartiklar

Nuottaniemi, Andreas, ”Myten om Svartösten”, *Norrländska Socialdemokraten* 2006-08-28.

Internetpubliceringar

Rapport från Riksantikvarieämbetet, Kulturmiljövårdens riksintressen enligt 3 kap. 6 § miljöbalken: Handbok 2014-06-23, hämtad 2016-11-16
<http://www.raa.se/app/uploads/2014/07/Handbok-riksintressen-140623.pdf>

Norrbottens föreningsarkiv, arkivförteckning, hämtad 2016-11-16
<http://norrbottensmuseum.se/arkiv-samlingar/arkivcentrum/norrbottensfoerensingsarkiv/arkivregister/arkiv-fraan-luleaa-kommun.aspx>

Litteratur

Björklund, Jörgen, ”Framväxten av den norrländska basindustrin”, *Botnia: En nordsvensk region*, red. Lars-Erik Edlund & Lars Beckman, Höganäs 1994.

Elmén Berg, Anna, *Program för Norrbottens industriarb*, Länsstyrelsen i Norrbotten, rapport 1/2000, Luleå 2000. (med referensförteckning över Norrbottens industrihistoria, s. 45 f.)

Granqvist, Hans, Rask, Peo, Sundström, Björn & Sundström, Peter, *Staden bortom staden: Boken om Svartösten*, Luleå 1992.

Hansson, Staffan, *Malmens land: Gruvnäringen i Norrbotten under 400 år*, Luleå 2015.

Hansson, Staffan, ”Malm, räls och elektricitet: Skapandet av ett teknologiskt megasystem i Norrbotten 1880–1920”, *Den konstruerade världen: Tekniska system i historiskt perspektiv*, red. Pär Blomkvist & Arne Kaijser, Stockholm/Stehag 1998.

Jonsson, Leif, *Från egnahem till villa: Enfamiljshuset i Sverige 1950–1980*, Stockholm 1985.

Micro Vikstrand, Anna, *Strävan efter ett ordnat samhälle: Stadsplanering i Huddinge 1900–1960*, Stockholm 2005.

Ranby, Henrik, ”Kommunal kulturmiljövård och gentrifiering – erfarenheter från Höganäs kommun 1989–2014”, *Bebyggelsehistorisk tidskrift nr 70/2015*.